

Teodor Oancă

EXPRIMAREA FILIAȚIEI ȘI APARTENENȚEI ÎN ANTROPONIMIA ROMÂNEASCĂ

Numele de familie din zilele noastre s-au fixat în a doua jumătate a secolului al XIX-lea în Moldova, Muntenia, Oltenia și Dobrogea, procesul încheindu-se prin Legea asupra numelui din 1895. În celelalte regiuni ale României, numele de familie exprimat printr-un cuvânt s-a impus în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea (Cf. Pașca, p. 63).

O importantă categorie de nume de familie românești o formează aceea a exprimării filiației unei persoane. Acest raport se realizează prin trei modalități de exprimare:

1. Numele de familie este exprimat prin numele personal sau supranumele unei persoane ascendente (tată, bunic): Ion Dumitru, Matei Cojocaru. A existat posibilitatea exprimării filiației și cu ajutorul vocabulei slavone *sin* (fiul lui): Ion sin Dumitru.

2. Numele de familie este rezultat din numele personal al tatălui, derivat cu suf. *-escu*: Ion Dumitrescu.

3. Exprimarea raportului de filiație se realizează prin articularea în cazul genitiv a numelui personal al tatălui, al mamei sau al supranumelui acestora: Ion al lui Dumitru, Ana a Mariei, Toader al Văcarului, Ioana a Vădanei. Prezența acestor construcții în actele de stare civilă a încetat odată cu consacrarea numelui de familie prin legea din 1895.

Nașterile, căsătoriile și decesele au fost înregistrate pentru prima dată în registre de stare civilă în Muntenia și Moldova în 1832 de către biserici, potrivit dispozițiilor Regulamentului organic. Începând cu 1864, actele de stare civilă au trecut în atribuțiile organelor administrative (Cf. *Actele*, p.8).

De o importanță deosebită pentru cunoașterea onomasticii românești sunt catagrafiile întocmite din rațiuni de ordin financiar. „Sub numele de Catagrafii, în fondul arhivistic al Visteriei Moldovei și în alte fonduri se găsesc numeroase condici și dosare cuprinzând inventare de bunuri publice și private, precum și recensăminte sau evidențe ale unor diverse categorii de persoane” (Mircea Ciubotaru, în CVM, Ținutul Romanului, partea I (1820), p.VI, nota 5).

Catagrafiile din Moldova (1755, 1774, 1808, 1820) și Muntenia (1798, 1831) reprezintă principala sursă de cunoaștere a felului cum funcționa sistemul de denotație personală în cele două regiuni istorice de la sfârșitul secolului al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea.

LR, LXVIII, nr. 3, p. 439–445, București, 2019

În condițiile în care în acele timpuri numele de familie consacrat oficial nu exista, rolul acestuia l-a jucat, pentru realizarea raportului de filiație, supranumele menționat mai sus la pct. 1 și 3. Au existat, însă, numeroase nume de familie purtate de personalități din viața politică, economică, socială și culturală a timpului, care s-au impus până în zilele noastre prin caracterul ereditar al acestora. Păturile superioare ale societății au recurs la consacrarea unor nume de familie, fiind imitate de diferite categorii de slujbași ai statului sau de persoane cu o anumită stare materială. Un exemplu în privința aceasta ne oferă George Sion în *Arhondologia Moldovei*. Marea masă a populației a continuat și în a doua jumătate a secolului al XIX-lea să-și exprime identitatea după model popular (Oancă 2016, p. 9). Un rol important în crearea de nume de familie oficiale l-au avut în a doua jumătate a secolului al XIX-lea școala și armata (Graur, p. 90). În acel timp încep să se cristalizeze micro sisteme antroponimice care se vor consacra prin punerea în aplicare a Legii asupra numelui, din 1895. Cele mai cunoscute micro sisteme antroponimice pe care le-am identificat sunt: nume de familie provenite de la nume de funcții publice din Evul Mediu românesc; nume de familie provenite de la nume de funcții publice din Epoca modernă; nume de familie provenite de la nume de meserii și ocupații; nume de familie provenite de la nume de păsări și animale domestice; nume de familie provenite de la nume de ființe sălbatice; nume de familie provenite de la nume de pești; nume de familie provenite de la nume de plante; nume de familie provenite de la apelative care aparțin terminologiei viei și vinului; nume de familie românești provenite de la nume biblice și calendaristice; Particularități fizice, psihice, morale și de comportament generatoare de antroponime. Numărul numelor de familie românești a sporit considerabil prin consacrarea numelor personale, a derivatelor și a hipocoristicelor acestora cu acest statut. Un rol important în sporirea numelor de familie l-au jucat porecele care funcționau ca supranume.

Un număr sporit de antroponime, funcționând ca nume de familie, cu apreciată prezență prin purtătorii lor, prezintă caracteristica de a exprima filiația cu ajutorul articolului genitival aglutinat (vezi DFNFR). Aceste nume de familie reprezintă o particularitate moldovenească în antroponimia românească: Aanei, Amariei, Adascălului, Adumitroaei, Alupoaei, Amariei, Amorăriței, Apreotesei, Avornicesei. BDAR, respectiv DFNFR, pun în evidență atât forma primară a acestora, cât și variantele grafice, datorate felului cum a fost numele rostit în fața persoanei însărcinate cu scrierea lui, în fața ofițerului de stare civilă, sau cum s-a impus în diferite colectivități, potrivit unor particularități dialectale.

Am reținut din DFNFR numele de familie cu această structură care prezintă frecvența mai mare de 100, întrucât prin aceste nume se poate urmări atât prezența lor în spațiul moldovean, în 1994, cât și în restul țării prin purtătorii lor, stabiliți în diferite județe.

Pentru urmărirea felului cum s-a ajuns la această structură antroponimică este nevoie să plecăm de la ceea ce oferă ca informație catagrafiile din Moldova din 1820.

Cea dintâi constatare pe care o reținem privitoare la structura numelor de familie este că o asemenea construcție se regăsește accidental în Catagrafia din 1820 a ținutului Suceava: Vasîli Aionesăi, Ion Airinii, Ion Aileni, Pintilie Airinii, Grigori Ailenii, Costan Aioanii, Gavril Airinii, Vasîli Airinii, Vasîli Airinii, Ioniță Ailenii, Ion Ailenii, Toader Aioanii.

Exprimarea frecventă a filiației se realizează, de regulă, prin construcția numelui dublu (al doilea nume personal este, de regulă, al mamei), cu ajutorul vocabulei slavone *sin* și prin sintagme genitivale analitice: „Destul de bine reprezentată este denomi-nația populară prin sintagme analitice cu articolul *a*, urmat de nume feminine, de pildă Ioan a Albei, Ion a Boghițoai, Vasile a Boghițoai, Simion a Axîinii, Toader a Dăscălițai [...], precum și câteva masculine: Ion a Lupului, Gheorghii a Băh-narului, Gheorghii a Tincului. În sintagma Anița Băh-narului se conservă genitivul sintetic vechi” (cf. Mircea Ciubotaru, în CVM, Ocolul Mijlocului).

Filiația stabilită cu ajutorul numelui feminin în cazul genitiv este slab reprezentată în CVM, în comparație cu prezența supranumelui exprimat prin numele personal al tatălui sau al bunicului. Astfel, în cele treizeci de sate ale Ocolului de Sus, Ținutul Romanului, au fost recensate 2581 de persoane, din care 109 prezintă raportul de filiație exprimat cu ajutorul articolului genitiv, acestea reprezentând 4,22% din total. Alta pare să fie situația în Ținutul Herții (1820), după cum constată Mircea Ciubotaru în Introducere. Catagrafia din 1820 a Ținutului Suceava și cea din 1832 a Ținutului Roman, partea a 2-a, oferă un bogat material documentar pentru urmărirea trecerii de la stabilirea filiației cu ajutorul vocabulei *sin* la notarea cu ajutorul articolului posesiv în poziție proclitică (Simion a Anițai, Toader a Vădaniei) și apoi la faza cu articolul genitiv aglutinat (Aanițai, Avădaniei), care ni s-au transmis până în prezent.

Am remarcat că există deosebiri între cele două catagrafii în ce privește notarea numelor persoanelor recensate. La vremea respectivă, Ținutul Suceava se afla sub ocupație austro-ungară. Numele fiecărei persoane se impuse în structură binară încă din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea. Nu este de mirare că cele mai multe persoane înregistrate au numele format din numele personal și un supranume, care putea fi numele personal al tatălui, al bunicului sau unul provenit dintr-un termen comun, acestea jucând rol de nume de familie. Rețin câteva nume din satul Bălilești a Mănăstirii Văratice: Andreiu Stoian, Neculai Gavriluic, Ion Morcovici, Gheorghii Cojocar, Ion Ciubotar.

Din observarea atentă a felului cum sunt scrise numele persoanelor recensate se desprinde constatarea că acestea reproduc cât mai fidel pronunțarea lor. În ce privește Ținutul Suceava, pe lângă nume duble ca cele de mai sus, apar construcții cu articolul posesiv genitiv *a* în 289 de nume, cu *a lui* în 80 de cazuri și cu articolul *lui* în 16 poziții din totalul de 12 891 de familii recensate. Exemple din Ocolul de Sus: Ion a Lucăi, Pavăl a Palaghie, Sîmion a Ioanii, Grigori a lui Iacob, Anton a lui Toader, Lupul lui Marin. Sunt sate în care asemenea construcții nu

există, precum: Boroaia, Șoimărești, Săcuieni, Roșiori, Țolești, Lipoveni, Rădășeni, Oprișani, Fălticeni, Tîmpești, Șoldănești etc.

Cele douăsprezece exemple amintite, cu articolul genitival aglutinat, reprezintă o excepție în Catagrafia Ținutului Suceava de la 1820. Credem că s-a ajuns la această scriere a numelui datorită felului cum a fost rostit acesta. E posibil ca în comunitate referirea la persoana în cauză să se fi făcut cu precădere, nu prin rostirea numelui personal al acesteia, ci prin raportarea la persoana de referință, rezultând nume ca Ailenii, Aioanei, Airinii.

Filiația în Ținutul Suceava la 1820 mai este exprimată și cu ajutorul vocabulei slavone *sin* în 1443 de cazuri (CVM, Suceava, p. XXI). Cifra este incomparabil mai mică față de ceea ce oferă Catagrafia din 1832 a Ținutului Romanului, partea a 2-a. În această catagrafie am identificat următoarele modele de structuri antroponimice:

1. Vasile Rusu, Grigori Bîrlădean, Vasile Ungureanu
2. Ioniță sîn Lupu, Ion sîn Mariei, Ion sîn Țarălungă
3. Grigori sîn Ion Vartolomeiu, Stoian sîn Ursu Albăscu
4. Simion a Anițai, Ioniță a Dafiniei, Toader a Vădanii
5. Grigore a lui Iosăp
6. Ioan sîn Grigori a Paraschivii, Năstasă sîn Ioana a Văcăriții
7. Catrina lui Toader Croitor, Ana lui Ion Dima
8. Ioana lui Ioan a Niculesii
9. Ileana lui Mihai sîn Vieru

Din totalul de 3819 persoane recenzate, 431 reprezintă văduve. Numele lor este fără excepție urmat de cel al soțului în cazul genitiv (Ruxanda lui Mihăilă, Anița lui Pavăl Tomoș, Ilinca lui Grigoraș Bența, Marie lui Grigori Butnar etc.). Este exprimată în felul acesta apartenența. Numărul mare al acestora a generat pentru generația următoare dezvoltarea structurii cu articolul posesiv genitival *a* indiferent dacă copilul era băiat sau fată. E de reținut în această privință observația lui Iorgu Iordan: „Folosirea formei *a* pentru ambele genuri și numere, care se bucură de o largă răspândire în limba vorbită, mai ales prin Moldova, constituie o greșeală și trebuie, deci, evitată” (Iordan, p. 328).

Într-un număr important de cazuri persoana recenzată este raportată la numele dublu al tatălui, acesta reprezentând numele personal și un supranume care corespundea numelui de familie neoficial. Este posibil ca într-o perioadă ulterioară acest supranume să fi fost adoptat ca nume de familie pentru descendenți. În ce privește numele în genitiv, cu articolul în poziție proclitică, acesta a putut în Moldova, cu deosebire în mediul sătesc, să fie perceput ca fiind parte a antroponimului. Pasul următor a fost aglutinarea articolului. Faptul că în Arhondologia Moldovei nu întâlnim nume în genitiv cu articolul proclitic sau aglutinat înseamnă că persoanele care făceau parte din straturi superioare ale societății nu agreau acest gen de antroponime. Sunt prezente în Arhondologie nume derivate cu sufixele *-escu* și

-*eanu*, purtate de persoane care se ridicaseră la o condiție socială superioară. Chiar sufixul -*eanu* în Moldova exprimă atât apartenența locală, cât și pe cea personală, fiind echivalent cu sufixul -*escu* (cf. DNFR, p. 11).

Supranumele rezultat din antroponim în cazul genitiv, cu articolul posesiv aglutinat, funcționând ca nume de familie, s-a impus treptat spre mijlocul secolului al XIX-lea. El a fost notat, de cele mai multe ori, așa cum era rostit. Mărturie sunt variantele care ni s-au transmis ca nume de familie consacrate. Câteva exemple din DNFR: Ailenei, Aileni, Ailenii; Apetre, Apetrei, Apetri, Apetrii; Avadanei, Avădanei, Avădani, Avădaniei, Avădăanii; Adumitroae, Adumitroaei, Adumitroaie; Agavriiloae, Agavriiloaei, Agavriiloaie, Agavriiloaiei.

În *Tabel cu ostașii morți pe câmpul de luptă sau dispăruți în Războiul de Independență, 1877–1878*, comunicat de Oficiul național pentru cultul eroilor, figurează 2111 nume, dintre care 13 au numele de familie rezultat din antroponim în cazul genitiv, cu articolul posesiv aglutinat: Acostei, Acristinei, Adascălului, Afrășinei, Agăinăriței, Alupului, Amilăesei, Amoșneagului, Anorei, Apreotesei, Asaftei, Asavei, Ateclei. Doar în dreptul lui Ion Agăinăriței figurează anul de naștere: 1856. Toți sunt originari din Moldova, districtele Botoșani, Iași, Neamț, Roman, Suceava, Vaslui. De remarcat e faptul că nu sunt doi care să provină din același sat. Exceptându-i pe cei doi din districtul Vaslui, ceilalți provin din jumătatea de nord a Moldovei. Rezultă de aici că particularitatea antroponimică pe care o discutăm este caracteristică jumătății de nord a Moldovei, cel puțin în epoca de cristalizare a ei. Din tabel rezultă și faptul că marea majoritate a ostașilor morți în război era formată din soldați și caporali cu vârsta între 21 și 30 de ani. Mulți dintre aceștia erau căsătoriți, aveau copii care, deveniți orfani, s-au raportat la numele mamei pentru identificare. Acest lucru s-a întâmplat și în deceniile anterioare când mama rămânea văduvă. Într-o primă fază, poate numai orală, ei s-au numit prin raportarea la numele mamei, aflat în cazul genitiv, cu articol proclitic. Întrucât tendința era de aglutinare a articolului, consacrarea numelui de familie în această formă s-a impus prin Legea asupra numelui din 1895.

Marea majoritate a antroponimelor din DNFR scoate în evidență rolul jucat în familie de femeia rămasă văduvă (cf. DNFR, p.12). Ea preia în întregime nu numai atribuțiile gospodărești ale soțului, ci și raportarea copiilor la ea pentru identificarea filiației. Însăși femeia s-a bucurat de atribuirea unui supranume rezultat de la numele soțului (Acozmei, Alucăi, Asandului, Atomei), de la ocupația acestuia (Aciobăniței, Aciubotăriței, Acrășmăriței, Amurăriței, Avăcăriței), sau de la numele funcției ocupate de acesta (Ajităriței, Avătămăriței, Adascălului, Apopii).

Derivatele cu suf. -*easa*, care numesc femeia prin raportare la numele personal al soțului (cf. Pașca, p. 141), sunt supranume dobândite în timpul căsătoriei, care s-au impus ulterior ca nume de familie atât al femeii văduve, cât și al copiilor ei. Asemănător se petrec lucrurile și în cazul derivatelor cu suf. -*oia* („forma feminină derivată de la nume masculine și indică pe soția individului

exprimat prin radical” – Pașca, p. 141). În cazul de față, sufixul *-oia* este nu numai augmentativ, ci și ușor ironic (Abalintoaiei, Acostăchioaei, Adumitroaie etc.).

Numele de familie în cazul genitiv, articulate cu articolul *al* aglutinat, sunt puțin numeroase în BDAR, respectiv în DFNFR, precum Alamaru, Almariei, Alanei, Alpreotesei, Alradului, Alvădanei etc.

Din DFNFR am reținut 218 nume de familie care sunt exprimate printr-un antroponim în cazul genitiv, cu articolul genitival aglutinat.

Au fost identificate cinci grupe de nume de familie constituite după proveniență:

1. Nume de familie în cazul genitiv, provenite de la nume personale feminine, sau de la supranume feminine: Aanei, Acatrinei, Adăscăliței, Agafiței, Aioanei, Astancăi, Avădanei, Azoitei etc.

2. Nume de familie în cazul genitiv, provenite de la supranume feminine rezultate de la numele personal al soțului, sau de la ocupația sau funcția acestuia: Aciubotăriței, Acozmei, Adascălului, Ajităriței, Asandului, Avătămăriței etc.

3. Nume de familie în cazul genitiv, provenite de la supranume feminine derivate cu sufixul *-easa*: Adumitresei, Aionesei, Apreutesei, Asăndulesei, Atodiresei, Avornicesei etc.

4. Nume de familie în cazul genitiv, provenite de la supranume feminine derivate cu sufixul *-oia*: Acostăchioaei, Adumitroaie, Agrigoroaie, Apetroaiei, Asăvoaiei, Atănăsoaiei, Avasiloaiei etc.

5. Nume de familie în cazul genitiv, articulate cu articolul *al* aglutinat: Alanei, Alioanei, Alpredi, Alradului, Altomei, Alvădanei etc.

Cele 218 nume de familie erau purtate în 1994, când s-a constituit BDAR, de 123739 de persoane. Dintre acestea, 98592 figurează în județele din Moldova. Distribuția în județele din Moldova este următoarea: 11015-Bacău, 20847-Botoșani, 2249-Galați, 22999-Iași, 19491-Neamț, 13806-Suceava, 2271-Vrancea, 5914-Vaslui.

În jumătatea de nord a Moldovei, în județele Botoșani, Iași, Neamț și Suceava, astfel de nume de familie înregistrează 77143 de ocurențe, reprezentând 79,67% din total.

În concluzie, numele de familie care prezintă această particularitate gramaticală, consolidată în timp, reprezentativă pentru Moldova și prezentă prin purtătorii numelor de familie respective în toate regiunile țării, pot fi considerate ca făcând parte dintr-un microsistem antroponimic românesc.

BIBLIOGRAFIE

- Actele = Alexandru Silvian, Emilia Gheorghe, *Actele de stare civilă*, București, Editura Științifică, 1969.
- BDAR = Baza de date antroponimice a României, constituită la Laboratorul de cercetări onomastice de la Facultatea de Litere a Universității din Craiova în 1994, pe baza datelor puse la dispoziție pe suport electronic de Inspectoratele județene de poliție, Serviciul de evidență a populației.

- CVM = *Catagrafia Visteriei Moldovei*. I. *Ținutul Romanului*. Partea 1 (1820). Volum editat de Lucian-Valeriu Lefter și Silviu Văcaru. Introducere de Mircea Ciubotaru; *Ținutul Romanului*. Partea a 2-a (1832). Volum editat de Mircea Ciubotaru și Silviu Văcaru. Introducere de Mircea Ciubotaru; XI. *Ținutul Suceava*. Partea 1 (1820). Volum editat de Marius Adumitroaei și Mircea Ciubotaru. Introducere de Mircea Ciubotaru.
- DFNFR = *Dicționar de frecvență a numelor de familie din România*, vol. I, A–B, redactor responsabil: prof. univ. dr. Teodor Oancă, Craiova, Editura Universitaria, 2003.
- DNFR = Iorgu Iordan, *Dicționar al numelor de familie românești*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1983.
- Graur = Aldxandru Graur, *Nume de persoane*, București, Editura Științifică, 1965.
- Iordan = Iorgu Iordan, *Limba română contemporană*, București, Editura Ministerului Învățământului, 1956.
- Oancă 1998 = Teodor Oancă, *Geografie antroponimică românească. Metodă și aplicații*, Craiova, Editura de Sud.
- Oancă 2016 = Teodor Oancă, *Microsisteme antroponimice românești*, Craiova, Editura Grafix.
- Oancă 2018 = *Contribuții onomastice*, Editura Grafix, Craiova.
- Oancă 2019 = Teodor Oancă, *Cercetări de onomastică și dialectologie*, Craiova, Editura Grafix.
- Pașca = Ștefan Pașca, *Nume de persoane și nume de animale în Țara Oltului*, București, 1936.
- Sion = Constantin Sion, *Arhondologia Moldovei. Amintiri și note contimporane. Boierii Moldovei*, București, Editura Minerva, 1973.

EXPRESSING FILIATION AND THE CONCEPT OF FAMILY BELONGINGNESS
IN ROMANIAN ANTHROPNYMY

(Abstract)

In Romanian, expressing one's filiation by using a family name containing a Genitive form was practised until 1895, when The Name Law was adopted. Before that, the father's or the mother's first name, or their bynames, inflected by adding suffixes which are homonymous to the corresponding definite articles in the Genitive (-ei, -lui) and preceded by the proclitic possessive-Genitive article (al, a), were used as family names: Ana a Mariei, Ioana a Văduvei, Ion al Sandului, Toader al Văcarului. In the 19-th century, the proclitic article in the Genitive became attached to the base name, resulting thus bynames, which were further turned into family names: Amariei, Avăduvei, Alsandului, Alvăcarului. Romania's Anthroponymic Data Base contains 204 such family names, including their distribution across regions and counties, their total number of occurrences being 123 739, of which 98 606 were found in Moldova's counties.

Key-words: filiation in anthroponymy, bynames in the Genitive, family name.